

לב להבין

הבנה ועיון
במקרא
על סדר
פרשת השבוע

גיליון קי"ד
פרשת דברים
תשפ"ב

מגילת איכה – המשת הקינות בהמשה גוונים באבלות על ירושלים

עומדות רגלינו בשערי ירושלים האבלה והחריבה, בשלהי ימי 'בין המצרים', בפרוס עלינו היום אשר בו קרא השם לצום ולכבי ולמספד. ואף אמנם כי בכל השנה כולה אנו מצווים 'המזכירים את ירושלים אל דמי לכם', ותדיר אנו מצווים אנו לזכור ולהתאבל על בית חיינו, בכל ברכה על המזון ובכל תפילה, בכל בית ובכל שמחה, אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני. אבל בהא נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, שבכל הלילות אנו מציינים את החורבן, ומזכירים אותו מאחר שבא להשכיחו. אבל הלילה הזה אספוד בכל שנה מספד חדש, כמי שמתו מוטל לפניו, כאילו נחרב בימיו.

בשאר ימות השנה - עם ישראל אכלו בליבו וצהלתו בפניו, במסותרים תבכה נפשו, אבל שמחה לפניו תמיד על כל הטוב אשר מטיב לנו בתוך מציאות זו של כבשה בין שבעים זאבים, ומי שמראה ניהוגי אבלות בפרהסיא - עליו הראיה להוכיח כי אכן חשובי הוא לאיתאבולי אירושלים. אבל ביום זה האבלות היא נחלת הכלל, מנער ועד זקן, ישבו לארץ ויבכו על בית חיינו ותפארתנו, ועל עם השם כי נפלו בחרב.

כאשר נידרש לענין נמצא, שלא יום ומועד אחד לאבלות זו תיקנו לן נביאים, אלא כמה וכמה עיתים, אשר פזורים על פני כל ימות השנה, ודתייהם שונות זה מזה. לא הרי עשרה בטבת כהרי תשעה באב, ולא הרי צום גדליה כי"ז בתמוז. ולא זה וזה כימי בין המצרים וכשבוע שחל בו. לכל מועד ומועד תיקנו חכמים ניהוגים שונים אלו מאלו, שבעצם מבטאים דרכים שונות לבטא את החיסרון והאבלות, ולזעוק אל השם מתוך הצרה שאנו נתונים בה מאז ועד עתה.

ומכאן אנו למדים שאותה אבלות רבתי - על בית חיינו ותפארתנו - יש בה כמה וכמה גוונים, אשר לכל אחד מהם תיקנו מועד מיוחד להתבונן ולהתאבל על אותו הענין. והזמן גרמא לרדת לעומקה של סוגיה זו ולברר עד כמה שידינו מגעת, על מאי קבכינא, ומהם כל אותם העניינים אשר עליהם אנו מתאבלים בכל שנה ושנה.

והנה מקום הניחו לנו מן השמים, שנלמד מתוכו שיעור קומה של סדר וצורת אבלות המקדש. מגילת איכה נקראת בלשון הקדמונים 'קינות'. היינו שהיא נכתבה בתורת שהיא הצורה בה עלינו לקונן על החורבן, ובה ודרכה נוכל לתפוס אחיזה בתיאור השבר אשר פקד את בת עמי.

וכאשר נעיין בתוכנה נמצא שהיא מחולקת לחמש קינות וחתימה (חלוקת הפרקים תואמת לפרשיות הפתוחות ע"פ המסורה), ובעצם כל פרשה מוסיפה לנו נדבך נוסף בתיאור מציאות החורבן.

הקינה הראשונה (פרק א') - 'אִיכָה יִשָּׁכָה בְּדֶרֶךְ הָעִיר רַבָּתִי עִם'. החורבן הגדול שכולל הכל - חורבן העיר ירושלים. כל צורתו השלימה ונכונה של עם ישראל, בהיותו יושב בטח בארצו ושכינת השם שורה בקרבם - מתבטאת בירושלים הבנויה, כלילת יופי משוש כל הארץ. ובירידתה ממעלתה מתבטא עיקר השבר אשר בו אנו מצויים עד עצם היום הזה.

הקינה השנייה (פרק ב') - 'אִיכָה יַעֲיִב בָּאֶפֶס' - מדבר על המשבר הגדול, ממי באתנו כל אלה: 'הָיָה אֲדֹנִי כְּאֹיֵב בְּלִעַ יִשְׂרָאֵל', אבינו ומלכינו, שהמו מעיו אלינו, 'דֶּרֶךְ קִשְׁתּוֹ כְּאֹיֵב נָצַב יְמִינוֹ כְּצֶר' - עתה השליכנו מעם פניו, הרס ולא חמל. פרק זה מאריך לתאר את השבר הגדול שנעזבנו והשלכנו מאת השם.

הקינה השלישית (פרק ג') - 'אֲנִי הַגִּבֹּר רָאָה עָנִי' - מקוננת ממבט של כל יחיד ויחיד, אשר שחה לעפר נפשו לנוכח החורבן. בתחילה תוהה למשמעות המקרים, עד שמצדיק עליו את הדין: 'זֹאת אֲשִׁיב אֶל לִבִּי עַל כֵּן אוֹחִיל: חֲסִדִּי יֵי כִי לֹא תִמְנֶנּוּ כִי לֹא כָלוּ רַחֲמָיו... חֲלָקִי יֵי אֲמָרָה נִפְשִׁי עַל כֵּן אוֹחִיל לוֹ'.

הקינה הרביעית (פרק ד') - 'אֵיכָה יוֹעַם זָהָב' - מתארת את נוראות המאורעות אשר פקדו את יושבי ירושלים עת אשר בא צר בשעריה. הקורא אשר ישית ליבו למה שמשמיע לאזניו, ידמה בנפשו כאילו החורבן נגלה מול עיניו, נפשו תהמה על בני ציון העטופים ברעב בראש כל חוצות, ויתפלץ ליבו למשמע זעקות העוללים המצפים ללחם: 'גַּם תִּנָּחֵם חֶלְצוֹ שֶׁד הַיִּנְיָקוֹ גּוֹרֵיחַן בַּת עֲמִי לְאַחֲזֹר פִּיעֲנִים בְּמִדְבָּר: דָּבַק לְשׁוֹן יוֹנָק אֶל חִכּוֹ בְּצִמָּא עוֹלָלִים שָׁאֲלוּ לֶחֶם פֶּרֶשׁ אֵין לָהֶם'.

הקינה החמישית (פרק ה') - 'זָכֹר יְיָ מַה הָיָה לָנוּ הַבִּיטָה וּרְאָה אֶת חֲרָפְתָּנוּ', באה להעמיד את החורבן מזווית נוספת 'הביטה וראה את חרפתנו' - מצבו השפל של העם לאחר החורבן: 'נִחַלְתָּנוּ נִהְפַּכָּה לְזָרִים בְּתֵינּוּ לְנִכְרִים: יְתוּמִים הָיִינוּ וְאֵין אָב אֲמָתֵינוּ כְּאֶלְמָנוֹת: מִיָּמֵינוּ בְּכֶסֶף שְׁתִּינוּ עֲצִינוּ בְּמַחִיר יָבֹאוּ'.

וכאן יש לנו לשאול, והרי לכאורה השפלת קרן ישראל בעת החורבן היא פועל יוצא של כל המאורעות שתיארה המגילה עד כה, ומדוע נקבעה קינה מיוחדת על ענין זה.

אבל האמת היא שחורבן האומה והמקדש כולל בתוכו ב' חלקים, כמו שמצינו בקרא - 'עַל עַם יְיָ וְעַל בֵּית יִשְׂרָאֵל כִּי נִפְלוּ בְּחָרֵב'; חורבן 'בית ישראל' - חורבן העם וירידתו מגדולתו, החרבת ממלכתם ובית מקדשם. ומעבר לזאת - 'עם השם' - החרבת המציאות המופלאה של עם הקורא בשם השם בעולם, אשר שמו נקרא עליהם ושכינה שורה בתוכם.

עד כה מדברים על חורבן 'בית ישראל', שמתבטא במאורעות הקשים שפקדו אותנו עת נמסרנו ביד צר. אבל פרק ה' מדבר על המבט העמוק יותר, של חורבן 'עם השם'. היינו שהיינו להשם, עם סגולה, שנועד להיות סגולתו ותפארתו מכל העמים, ועתה הנה להיפך - מושפל ונבזה מכל העמים, והמקום המקודש לו ביותר - עומד שומם ונבזה.

והביטוי היותר מובהק לחורבן זה אינו דווקא עומק ונוראות הצרות, אלא דווקא גודל החרפה והבזיון שבהם. עד כה דיברנו על החורבן של עצים ואבנים, אבל כאן באה קינה זו על מצבו המושפל והרמוס של עם ישראל. 'עֲבָדִים מָשְׁלוּ בָנוּ פֶּרֶק אֵין מִיָּדָם', 'שָׂרִים בָּיָדָם נָתְלוּ פָנֵי יְקֻנִּים לֹא נִהְדָּרוּ: בַּחוּרִים טָחוּן נִשְׂאוּ וְנִנְעָרִים בָּעֵץ כָּשְׁלוּ'. ועל כן היא מסתיימת במרכז כבודם של ישראל - בית קדשינו ותפארתנו 'נִפְלְאָה עֲטֻרַת רֹאשֵׁנוּ אוֹי נָא לָנוּ כִּי חֲטֵאנוּ: עַל זֶה הָיָה דָוָה לָבָנוּ עַל אֵלֶּה חֲשָׁכוּ עֵינֵינוּ: עַל הָר צִיּוֹן שְׁשֻׁמָּם שׁוֹעָלִים הָלְכוּ בּו'.

וכאשר נתבונן נמצא, שכנגד חמשת חלקי החורבן, שמעמידה מגילת איכה, נתקנו לנו מדברי נביאים וחכמים - חמשה מועדים לאבלות, אשר כל אחד מהם מיוחד לאחד מן הענינים בחורבן ציון וירושלים, ובהצטרף כולם יחד - יש להעמיד קומה שלמה של החסר הגדול.

המועד הראשון - יום עשרה בטבת, אשר בו החל המצור על ירושלים, ובכך היה ירידת קרנה של ירושלים 'לֹא הָאָמֵינוּ מְלָכֵי אֲרָץ כָּל יִשְׂרָאֵל תָּבֵל כִּי יָבֹא צָר וְאוֹיֵב בְּשַׁעְרֵי יְרוּשָׁלָּם'. בעצם ה'מצור' יש בכדי להראות, כי ירושלים כבר אינה אור לגויים, ראש לממלכות.

המועד השני - יום י"ז בתמוז - שעניין כל המאורעות שהיו בו - הם הריחוק וההשלכה מעם השם. ראשיתו במה שנעשה העגל, וירדו ממעלתם שזכו לה בהר סיני. ההוא השורש לשאר הדברים שקרו בו - בטל התמיד, המבטא את עבודת ישראל התמידית לפני שכינת השם אשר שוכנת בקרבם תמיד, הובקעה החומה והוסרה ההשגחה העליונה מעל העיר אשר בחר השם. העמד צלם בהיכל, ונשרף ספר התורה.

המועד השלישי - ימי 'בין המצרים', הימים אשר תיקנו לנו להתבוננות על החורבן ולהשבה אל הלב - כנגד קינת 'אני הגבר' - שמדברת על האבל וההתבוננות על משמעות המאורעות, ממבט של כל יחיד ויחיד.

המועד הרביעי - הוא היום המר והנמהר, יום תשעה באב, שאין עניינו רק כזכר לחורבן, אלא אבלות חדשה כאילו מתו מוטל לפנינו. הוא היום בו החורבן נגלה מול עינינו, היום בו 'פָּלָה יְיָ אֶת חֲמָתוֹ שָׁפַךְ חֲרוֹן אַפּוֹ, וַיָּצֵת אֵשׁ בְּצִיּוֹן וְתֹאכַל יְסוֹדֶיהָ'.

המועד החמישי - הוא יום צום גדליה, שמכוון כנגד קינת 'זָכֹר הַשֵּׁם מַה הָיָה לָנוּ הַבִּיטָה וּרְאָה אֶת חֲרָפְתָּנוּ' - מצבו השפל של עם השם, אחר החורבן. ובפשטות הדבר תואם לכל עצמו של מאורע זה, שהיה גדיעת קרן ישראל הנותרת אחר החורבן.

אבל בכדי לעמוד על עומק עניין זה, נצטרך בכלל לתהות למהותו של צום זה, ועל העובדה שהוא חל דווקא בין כסה לעשור. וגם מה שאמרו בו שנקבע כדי ללמדנו ש'שקולה מיתת צדיקים כשריפת בית אלוקינו' - צ"ב שלא מצינו שתיקנו כן בפטירת אף קדוש וצדיק.

והמעייין במקור הדברים בספר ירמיה יראה, שגם לאחר נותר עדיין שריד ופליט לאותה ממלכת כהנים וגוי קדוש שהיה בארץ הקודש. הן אמנם שמציאותו הגשמית כבר הוחרבה, אך עדיין הייתה גחלת מאותו עם מפואר, שבכוחה היה ללבות מחדש ולבנותו כמקדם.

רציחתו של גדליה בן אחיקם הובילה תהליך שהביא לירידת שארית הפליטה מצרימה, בניגוד לדבר השם ביד ירמיה, ושם תהו על הראשונות והכריזו בריש גלי על אמונם המוחלט בעבודה הזרה. עד שיצאה הגזירה הנוראה מלפני השם: 'לִכְּנָן שָׁמְעוּ דְּבַר יְיָ כָּל יְהוּדָה הַיֹּשְׁבִים בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הַנְּגִי נִשְׁפָּעֵתִי בְּשִׁמִּי הַגָּדוֹל אָמַר יְיָ אִם יִהְיֶה עוֹד שְׁמִי נִקְרָא בְּפִי כָּל אִישׁ יְהוּדָה אָמַר חִי אֶ-דָּנִי יְיָ [אלקים] בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם הַנְּגִי שֶׁקֵּד עָלֵיהֶם לְרָעָה וְלֹא לְטוֹבָה וְתָמוּ כָּל אִישׁ יְהוּדָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּחָרֵב וּבְרָעָב עַד כְּלוּתָם וּפְלִיטֵי חָרֵב יֵשְׁבוּ מִן אֶרֶץ מִצְרַיִם אֶרֶץ יְהוּדָה מִתִּי מִסָּפֶר וְיָדְעוּ כָּל שְׂאֵרֵי יְהוּדָה הַבָּאִים לְאֶרֶץ מִצְרַיִם לְגוֹר שֵׁם דְּבַר מִי יָקוּם מִמֶּנִּי וּמֵהֶם'.

אותו העם אשר בחר בו ה' והוציאו ממצרים - שבו חזרה לשם, ואיבדו את כל מעלתם ובחירתם מלפניו. זהו החורבן שנקבע בצום גדליה, כמו שהגדיר זאת הרמב"ם בלשונו הזהב: 'ונכבדת גחלת ישראל הנשארת'. וזהו שאמרו ששקולה מיתת צדיקים כשריפת בית אלוקינו. שהרי בהחרבת בית המקדש - כילה חמתו בעצים ואבנים, והיה בכך חורבן של 'בית ישראל'. אבל כאן התרחש חורבן שאינו נופל ממנו בחומרתו, שהרי בכך כביכול כלתה 'עצם הלוז' שהיה בכוחה לכונן מחדש את עם השם. הרי לנו דשאני צום גדליה משאר צומות, שהרי כל הצומות עניינם על מצבה של כנסת ישראל בימי דלותם. אבל צום גדליה הוא על המאורע הנוסף, שהתרחש לאחר חורבן בית ישראל - היום בו חרב השריד האחרון למציאות זו של עם הקורא בשם ה' בארץ הקודש. ונמצא שעיקר התענית והזעקה ביום זה נקבע על מצבו של עם השם בעולם. ואשר על כן הוא ראוי לחול בימי ראשית השנה, בהם אנו מייחלים שימלוך עלינו השם בכבודו.

והוא ממש אותו הענין עליו נוסדה קינת 'זכור השם מה היה לנו הביטה וראה את חרפתנו'. ייחולם של ישראל כלפי שמיא, שיביט וירא במצבו השפל של העם אשר בחר בו, וישוב לבחור בנו שנית, למען שמו הגדול.

והנה עד עתה הזכרנו חמש פרשיות במגילת איכה, אך יש להבחין בפרשה הקצרה שחותמת את המגילה, אשר לפי דרכינו אפשר להקביל אותה ליום הכיפורים, היום בו מתחיל להתנוצץ הפיוס והכפרה, התיקון והבניה: 'אֲתָה יְיָ לְעוֹלָם תִּשָּׁב בְּסֻכָּה לְדֹר וָדוֹר: לְמַחַץ תִּשְׁכַּחַנו תַּעֲזֹבֵנוּ לְאַרְץ זָמִים: כִּי אִם מָאֵס מְאֹסְתָנוּ קִצְפָתָ עָלֵינוּ עַד מָאֵד'.

היום בו זכינו לכפרה על החטא היסודי, חטא העגל, הוא היום שבו אנו מייחלים למצוא תקווה ואחרית, בהיותנו העם שנקרא השם עליו. מבטיחים שלא נשוב עוד לכסלה, ותמיד נזכור את תפקידנו לקרוא בשם השם בעולם, ללכת בדרכיו, וכך נשוב לזכות להיות ראויים לאהבתו.

דומה כי בתקופה זו, עת הרויח השם לנו מצרות הגלות, והוקל עול השיעבוד מכלל ישראל, עיקר משמעות מציאות ההעדר והחורבן, הן הגשמי והן הרוחני, הוא ביחס לשאלת היסוד - עובדת היותנו עם השם. עם ישראל נאבק על מעמדו כעם סגולה, עליון מכל העמים, הן בכבודו, והן בקדושתו ובייעודו הנעלה. ועל כך ניטשת המלחמה מבית ומחוץ, ואף בחדרי חדרים - מהרסייך ומחריבייך ממך יצאו. ולעת הזו, לא נותר לנו על מי להשען אלא על אבינו שבשמים, כפי שאנו שונים ומבקשים: 'הִשְׁיבֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְנִשְׁכַּח חֲדָשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם'.

על חומותייך ירושלים הפקדתי שומרים, כל היום וכל הלילה, פניהם אל היכל השם ועיניהם נשואות אל הר הזיתים, אימתי יעמדו עליו רגלי מבשר, והיה לעת ערב יהיה אור.

קול צופיך נשאו קול, יחדיו ירננו - כי עין בעין יראו בשוב השם ציון. קול הרינה נשמע במחנה, מבשר ואומר, האיר פני המזרח עד שבחברון. והכל יענו ויאמרו ברכאי - זרחה שמש צדקה ליראי שמו ולמצפים לישועתו, כדבר האמור: 'לֹא יָבוֹא עוֹד שֶׁמֶשׁ וְיָרֵחַ לֹא יֵאָסֶף, כִּי יְיָ יִהְיֶה לָּהּ לְאֹר עוֹלָם וְשָׁלֹמוֹ יָמֵי אָבְלָה'.